

Twee van Hornes te gast op het Fazantenfeest te Rijsel

door Theo Schers

In 1988 was het vijfhonderd jaar geleden dat een van Weerts meest illustere ingezetenen, graaf Jacob I van Horne, voorgoed de ogen sloot.

Op 2 mei 1488 stierf de graaf als broeder van de kloostergemeenschap der Minderbroeders-Observanten te Weert, een feit dat in het oudste aanbevelingsboek van het klooster, het *Liber Recommendationis*¹ als volgt werd opgetekend:

”Overleden is de eerbiedwaardige vader broeder Jacobus van Horne [priester] eens van dit land van Horne de vermaarde graaf en van dit klooster de vrome stichter, later minderbroeder van de observantie, op de 2e dag van de maand mei van het jaar Onzes Heren 1488 [begraven voor het hoogaltaar]”.²

Ter gelegenheid van de vijfhonderdste verjaardag van deze sterfdag had het Museum voor Religieuze Kunst *Jacob van Horne* aan zijn naamgever een tentoonstelling gewijd. Tijdens de voorbereidingen voor deze tentoonstelling werd een schilderij³ ontdekt dat als onderwerp het Fazantenfeest had: het prachtige, pronkerige banket dat in 1454 door de hertog van Bourgondië, Philips de Goede, georganiseerd was. Ook Jacob I, graaf sinds hij in 1450 door Keizer Frederik III in deze stand was verheven,⁴ bevond zich onder de genodigden. Bovendien vermeldden de opschriften op het schilderij ene ”Monsieur...de Hornes”, reden te meer om na te gaan hoe het met dit schilderij en de vermelde van Horne zat.

Helaas waren de voorbereidingen al in een zo vergevorderd stadium dat een nader onderzoek, o.a. op de plaats van bewaring, het Rijksmuseum te Amsterdam, alsook opname in de catalogus van de expositie niet meer mogelijk bleken.⁵ Om die omis-sie alsnog goed te maken zijn in dit artikel enkele nadere gegevens bij elkaar gezet over het schilderij, de bedoelde heer van Horne en het Fazantenfeest, een weinig bekende gebeurtenis in het leven van graaf Jacob I, zo mag ik veronderstellen.⁶

”Le voeu du faisán”

Het schilderij maakt deel uit van de collectie van het Rijksmuseum te Amsterdam, dat het in 1970 als schenking van L.G. van Hoorn uit Bloemendaal in bezit kreeg.⁷ Het werk is geschilderd op doek, meet 39,5 x 85 cm. en wordt betiteld als *Le voeu du faisán*, de eed op de fazant. Het schilderij bevindt zich in een goede staat, waarbij mogelijk een rol speelt dat het hier niet handelt om een origineel uit 1454 maar om een late, niet gedateerde kopie. Het op het doek aangebrachte jaartal 1454 betreft dan ook niet de kopie maar verwijst naar het oorspronkelijke, wellicht op paneel geschilderde origineel.

Afgebeeld zijn een dertiental personen, die een feestend gezelschap waaronder enkele muzikanten voorstellen. Ze zijn ruwweg in een kring gegroepeerd. De voorgrond wordt ingenomen door drie paren, waarvan er zich twee met een dans vermaken. Verder treffen we naast deze paren nog drie dames en twee heren aan. Vier van de vijf heren zijn afgebeeld met een brandende toorts in de hand. Deze groep is aangevuld met twee hofmuzikanten, waarvan de linker zich van een trommel en fluit bedient, de rechter met een fluit is uitgerust. Beiden zijn afgebeeld als speelden zij op hun instrumenten.

Rechts van het gezelschap is een gedekte tafel weergegeven met daarop onder meer

Fransche school, "Le voeu du faisan". Late kopie naar verloren gegaan origineel. Amsterdam, Rijksmuseum. (Foto: R.M., Amsterdam).

een vaas met bloemen, drie wijnkannen en evenveel drinkschalen. De achtergrond is zeer donker; de contouren van de overgang van achterwand naar vloer zijn slechts vaag zichtbaar.⁸ Zodoende wordt het idee van een werkelijke ruimte nauwelijks uitgedrukt. Enigszins kleurig is het werk toch en dit is grotendeels te danken aan de kledij, welke overwegend rood van kleur is, gecombineerd met het wit van de hermelijnen bontafzetting.

Het werk maakt in de uitvoering der kostumering een eenvoudige en vaak onbeholpen indruk. De anatomie der feestende figuren is nogal stijfjes. (In hoeverre het origineel hier veel duidelijker, beter was, blijft een onbeantwoorde vraag). De tekening der gezichten is oppervlakkig en het is duidelijk dat de schilder-kopiist hier geen gelijkenis met de betroffen personen, c.q. geen portrettering heeft nagestreefd. Wie de personen zijn en wat de reden is van hun feesten, dat wordt uitgelegd door middel van de bijschriften. En die zijn dan ook rijkelijk en nadrukkelijk aanwezig.

Allereerst is er aan de linkerzijde een verticale kolom tekst met uitleg van het afgebeelde. Ongetwijfeld is de titel van deze inscriptie afgeleid. De tekst luidt vertaald als volgt:

"Banket gehouden te Lille (= Rijsel) op 18 februari 1454 onder de leiding van de graaf van Etampes [Jan van Bourgondië] voor de goede hertog Philips van Bourgondië en Isabella van Portugal zijn vrouw; waar de geloften afgelegd werden om het Heilige Land te heroveren".⁹

In het midden, net boven de muzikanten is de datering aangegeven: "ANº. DNI. 1454", te lezen als "Anno Domini 1454". Alle verdere inscripties geven, op de muzikanten na, de namen der afgebeelde personen. Naast de dame geheel links met de bloem in de hand staat te lezen: "MADEMOISEL/DE CHIMAY/DE CROY". Zij is jonkvrouwe van Croy, een dochter (?) van Jan van Croy, baljuw van Henegouwen en heer van Chimay.¹⁰ Rechts van haar staat het eerste -en belangrijkste- paar, voorstellende luidens inscriptie: "LE BON DVC/PHLES", Philips de Goede, hertog van Bourgondië (1396-1467) en "LA DVCHESSE", de hertogin Isabella van Portugal († 1472), zijn derde vrouw. Rechts achter het paar staat een persoon in lange kledij: "MONSIEVR/IACQVE DE LVXEMBOVRG", heer Jacob van Luxemburg, heer van Fiennes. Bij het middelste paar staan de opschriften "LE COTE DE/CHAROLLOIS/ET/MADAME DE BOVRBON". Bedoeld zijn Philips' zoon Karel, graaf van Charolais, de latere Karel de Stoute (1433-1477) en diens tweede vrouw Isabella van Bourbon († 1465). Naast hen rechts het derde paar, de man betiteld als "LE GRAND/BASTAR DE/BOVRGONNE". Gemeend is Anton, beter bekend als de Grote Bastaard van Bourgondië, een (buitenechtelijke) zoon van Philips de Goede en Johanette de Presles († 1504). De dame ernaast is, zo luidt het bijschrift, "MADAME DE CLEVES", de dame van Kleef. Wellicht is een der dochters (Maria?) bedoeld van Adolf I, hertog van Kleef (1394-1448), welke laatste gehuwd was geweest met Maria van Bourgondië, een zus van Philips. Boven dit paar bevindt zich een volgende inscriptie, "MADAME DE-CHARNY", Maria van Bourgondië, de vrouwelijke bastaard van Bourgondië, een zus van bovengenoemde Anton. Zij was uitgehuwelijkt aan Pieter de Bauffremont, de heer van Charny. Uiterst rechts de laatste hofdame, evenals de vorige voorzien van een sluier die deels het gezicht bedekt: "MADAME DESTAMPES". Gemeend is hier mogelijk Jacqueline d'Ailly, de vrouw van Jan van Bourgondië († 1491), de graaf van Etampes en -vanaf 1464- van Nevers. In de jaren na het banket was hij de grote rivaal van de jonge Karel de Stoute. Rest nog de man gekleed in

een lange, met brokaat afgewerkte mantel: "MONSIEVR PHLES/DE HORNES", heer Philips van Horne.¹¹

Mocht dus vanuit de onduidelijkheid op de fotografische afdruk nog verondersteld kunnen worden dat het hier om een "comte", een graaf van Horne, "onze" Jacob I zou handelen, controle op het schilderij in het Rijksmuseum leverde echter duidelijk de inscriptie "Phles", en dus de naam Philips op. De aanvankelijk gekoesterde hoop met een afbeelding van de voormalige heer van Weert te doen te hebben bleek derhalve ijdel.

Philips van Horne

Om welke van Horne gaat het hier nu wel; en heeft deze heer nog enige relatie met de van Hornes van Weert? Een eerste antwoord op deze vragen levert ons reeds het verslag dat van het Fazantenfeest werd opgemaakt.

Meerdere kroniekschrijvers hebben de diverse activiteiten tijdens het banket, alsook de namen der aanwezige gasten en hun eed op schrift vastgelegd. Het meest volledige verslag is van de hand van Mathieu d'Escouchy. Diens omvangrijke verslag werd in 1863 door G. Fresne de Beaucourt, voorzien van aantekeningen en verder commentaar, gepubliceerd in het tweede deel van zijn *Chronique de Mathieu d'Escouchy*.¹²

Mathieu d'Escouchy maakte door hun eed te vermelden gewag van de aanwezigheid van beide van Hornes op het banket. Philips' eed werd als volgt opgetekend: "Je, Philippe de Hornes, seigneur de Baussegnyes, et de Houdescote, de Hère, et vicomte de Bergues".¹³ Aldus gaat het hier om Philips van Horne, heer van Baussignie, van Hondschote, van Hees (?) en burggraaf van Bergen (= Bergues Saint Winoc = St. Winoksbergen).¹⁴

Philips van Horne, geboren in 1421, was de zoon van Jan van Horne († 1436) en Margaretha van Tremouille.¹⁵ Zijn overgrootvader was Diederick Loef van Horne († 1390) via welke Philips zijn titel als heer van Baussignie kreeg. Deze Diederick was bovendien een broer van Willem VI van Horne (1345-1358), de overgrootvader van Jacob I. We hebben hier dus te doen met een zijtak van die der heren, later graven van Horne.

Diedericks zoon Arnold († 1404) huwde met Johanna van Hondschote, welke in 1415 bij de dood van haar vader, de laatste mannelijke afstameling van het geslacht, aan haar man het bezit van de heerlijkheden Hondschote en Houtkercke overdroeg. Hun zoon Jan, de latere vader van Philips verkreeg in 1436 het burggraafschap van het leenhof van St. Winoksbergen, het in de eed genoemde "Bergues". In 1434 had Jan bovendien Gaasbeek verkregen.¹⁶ Hij huwde met Margaretha van Tremouille, uit welk huwelijk in 1421 Philips werd geboren, die bij zijn vaders dood diens bezittingen overnam en zich als zodanig aan zijn disgenoten bij het banket introduceerde. Na deze festiviteiten zou Philips zijn bezittingen onder meer middels de heerlijkheid Geldrop (1462) uitbreiden.¹⁷ Philips op zijn beurt huwde met Johanna van Lannoy.

Waren Jacob en Philips aldus tijdgenoten (beiden stierven bovendien in 1488) uit twee verschillende takken der Horne-stamboom, door huwelijksconnecties kwam het uiteindelijk nog tot een nauwere relatie.

In 1464, tien jaar na het Fazantenfeest, werd door graaf Jacob I en Philips het huwelijk vastgesteld tussen Jacobs jongste doch-

Philips van Horne (1421-1488). Detail uit: "Le voeu du faisau".

ter Margaretha (1460/61-1518) en Arnoud († 1505), de oudste zoon van Philips.¹⁸ Deze echtverbintenis zou de problemen rond het bezit van de heerlijkheid Gaasbeek dienen bij te leggen.¹⁹ De huwelijksdatum werd vastgesteld op het jaar 1474. Margaretha werd wel al aan de zorgen van Philips en diens vrouw overgedragen om in dat gezin opgevoed te worden.²⁰ Toen echter Johanna van Lannoy overleed, huwde Philips zelf met Margaretha. We schrijven dan het jaar 1473, en Jacob, reeds minderbroeder, krijgt aldus zijn tijdgenoot als schoonzoon.

Het Fazantenfeest

Met hun pracht en praal waren de Bourgondische banketten het summum van overdaad en pronk van een laat-Middeleeuwse verfijnde hofcultuur, ook al was diezelfde cultuur reeds op haar retour.²¹ De feesten combineerden op een pronkerige, protserige wijze, zij het met gevoel voor plechtigheid en etiquette, "gestileerd in een gemeenschappelijk vreugdebedrijf"²² eten en drinken, zang, dans en allegorische rollenspelen waarbij schijn en werkelijkheid dicht bij elkaar lagen. De feesten hadden bovendien een dergelijke omvang dat een speciale commissie belast werd met de voorbereiding ervan. Zeker tot de verbeelding spreekt ook de hoeveelheid voedsel die aangevoerd diende te worden. Voor een betrekkelijk klein banket dat op 11 november 1460 werd gehouden, werden naast 74 dozijn broodjes, allerlei vruchten, waterkers, sla en kaas, enorme hoeveelheden vlees en gevogelte opgediend: zes hammen, 21 schouders schapevlees, zes en een half dozijn worsten, drie varkens, drie ganzen, vier konijnen, 22 patrijzen, 159 kippen en zestien paar duiven.²³

En of deze voedselweelde de zintuigen nog niet voldoende prikkelde, ook de eettafels werden met speciaal daarvoor gemaakte, uitbundige tafelversieringen, de zgn. *entremets*, opgesmukt: sculpturen van glas, edele metalen en edelstenen, waarvan bovendien nu en dan levende personen deel uitmaakten. Tenslotte waren er nog de allegorische spelen waarbij niet zelden dieren door de feestruimte paradeerden.

Het meest buitensporige en befaamde banket staat bekend als het Fazantenfeest, het feestmaal waar Jacob I en Philips te gast waren. Het vond plaats op 17 februari 1454 te Rijsel en werd gehouden in opdracht van Philips de Goede.

Een speciaal comité werd met de organisatie belast. Dit stond onder leiding van Jan van Lannoy; ook Olivier de la Marche²⁴ had er zitting in, zelf een der hoofdrolspelers tijdens de feestelijkheden en een van de latere verslaggevers.

Al die bemoeienis was ook niet zomaar voor een willekeurig feest.

Het Fazantenfeest moest het decor worden van een majestueuze geste, van een des-

"Philippe de Hornes Baron de Gaesbeck". Gefingeerd portret van Philips van Horne. Steendruk naar een tekening van P. Wullemans. Uit: M.F.-V. Goethals, Histoire générale et néalogique de la maison de Hornes..., Brussel 1848. Weert, Gemeentearchief.

perate oproep tot het Westerse ridderschap om op kruistocht te gaan tegen de Turken. In 1453 was Constantinopel, hoofdstad van het Byzantijnse Rijk, door de Turkse legers ingenomen. Oproepen van Paus Nicolaas V hadden aanvankelijk geen gehoor gevonden bij Philips, die als één der weinige vorsten de ambitie (en de middelen) had een dergelijke expeditie op touw te zetten.²⁵ Maar die had op dat tijdstip het nodige te stellen met de Gentenaren, die in opstand waren gekomen. Begin 1454 kwam Philips, nadat de opstand onderdrukt was, alsnog aan de oproep tegemoet.

"Gaesbeke ante incendium": Het kasteel van Gaesbeek, een van de residenties van Philips van Horne, vóór de brand van 1566. Kopergravure van J. Harrewijn. Weert, Gemeentearchief.

Zoals hierboven al kort is aangeduid, werd het feest tot in de details nauwkeurig beschreven.²⁶ Reden daarvan was, aldus Olivier de la Marche, dat "grote en eerbiedwaardige zaken lang herdacht en eeuwig herinnerd dienen te worden".²⁷ Mathieu d'Escouchy is wat minder pretentius in zijn bewoording. Hij opent met de mededeling van wat hij gaat vertellen, waarbij de eedformules een belangrijke plaats innemen. Hij verhaalt:

"de verklaring van de geloften om naar Turkije te gaan, die hier afgelegd werden zowel door voornoemde hertog van Bourgondië de graaf van Charolais, zijn zoon evenals de andere prinsen, baronnen en grote heren, met meerdere ridders en schildknapen van hoog aanzien, zoals ik het heb kunnen aanschouwen en [het] met mijn kleine verstand heb kunnen onthouden".²⁸

Voor hij uiteindelijk aan deze geloften toekomt, maakt d'Escouchy de lezer uitvoerig bekend met de ambiance, de gasten en het verloop van het feest. Over het eerste aspect vermeldt hij onder meer dat dit alles plaatsvond in een ruimte die: "groot en ruim was en [waarvan de wanden] bespannen [waren] met zeer fraai [gemaakte] wandtapijten, waarop het leven en het *mistère* van Hercules, erg rijk en mooi versierd waren [uitgebeeld]".²⁹

Drie grote eettafels, de grootste T-vormig, stonden in de zaal. Ze waren voorzien

Jacob van Horne (1426?-1488) en Margaretha van Horne (1460/61-1518). Details uit "Memorietafel met portretten van Graaf Jacob van Horne, Johanna van Meurs en kinderen", door anoniem meester (navolger Rogier van der Weyden), 1461-1477. Voorheen Berlijn, Kaiser Friedrich Museum; in 1945 door brand verloren gegaan.

van talloze *entremets*. d'Escouchy spreekt er met de nodig verwondering over. Er was een voorstelling bij van een woestijn waarin een met een slang vechtende tijger, "merveilleusement et vivement bien fait" was uitgebeeld. Andere *entremets* lieten, een koopman met koopwaar op zijn rug en een oerwoud met allerlei wilde beesten zien.³⁰

Waren dit de meer eenvoudige opsmukken, heel vernuftig daarentegen waren de voorstellingen van een kraak, een Portugees schip met bemanning; of een fontein, deels van glas, deels van lood, "zo fijnzinnig gemaakt dat het een lust was om te zien", met struiken en bloemen van glas. De fontein stond opgesteld in een binnenplaats, omringd door rotsen met edelstenen. In het midden daarvan stond een beeld van de H. Andreas (de patroonheilige van de hertog), het kruis voor zich houdende. Hieruit welde water op, maar waar het water bleef was niet te zien.³¹ Even attractief was een *entremet* waarbij: [...] een manspersoon [te zien was], die met een twijg een struik vol kleine vogels sloeg; en dichtbij deze, in een wijngaard omringd door een rozenprieel, heel mooi gemaakt, waren een ridder en een dame gezeten aan een tafel, die deze vogeltjes aten; terwijl de ene eerstgenoemde [man] de struik sloeg toonde de voornoemde dame hem met de vinger aan dat hij zich uitsloofde en zijn tijd verdeed".³²

Mogelijk handelde het bij deze *entremets* om allerlei voorstellingen van allegorische aard, moralisaties van een verloren middeleeuwse gedachtenwereld. De voorstelling van het tegenwoordig zo bekende Brusselse Manneken-Pis³³ gaat misschien ook terug tot in deze tijd, getuige een tafelopsmuk van meer ludieke -of zo

men wil banale- aard. De opsmuk bestond uit een kind, "dat geheel naakt op een rots zat en dat voortdurend roze water piste".³⁴ Een schaal die erbij stond, zo vervolgt d'Escouchy, was dan ook in een mum van tijd met dit roze water gevuld. Niet zelden maakten personen deel uit van een dergelijk *tableau-vivant*. In één geval stond op de tafel een kerk van glas waarin enkele zangers zaten, de 28 muzikanten van het orkest wederom hadden plaatsgenomen in een omhulsel dat de vorm van een pastei had.³⁵

d'Escouchy vervolgt met een korte vermelding waar de voornaamsten zijn gezeten. De hoofdtafel is gereserveed voor Philips de Goede en de belangrijkste hofdames, waaronder de hertogin en de "dame de Charny", Maria van Bourgondië, allen afgebeeld op het schilderij.³⁶

Aan de tweede, grootste tafel zat ook een deel der voornaamste gasten, en onder hen Jacob I, "comte de Hernes" (aldus de kroniekschrijver), ene Bouram en vele andere ridders en edele lieden.³⁷ Weinigen worden met name genoemd (Philips' naam bijvoorbeeld ontbreekt hier). Waarom Jacob I wordt genoemd valt niet te zeggen, maar mogelijk werd hij slechts in de opsomming opgenomen omdat hij naast Anton, de Bastaard van Bourgondië, was gezeten; al moet gezegd worden dat een dergelijke plaats Jacob natuurlijk als een der meer belangrijke gasten lijkt te duiden.

Nu het decor is "geschilderd" en de "deelnemers" zijn voorgesteld is het tijd voor de beschrijving van het eigenlijke feest. Men start met een groots opgezet spel in drie bedrijven: het onderwerp is het mythologische verhaal van Jason en de Argonauten, die het Gulden Vlies uit handen van de koning van Kolchis wisten te ontfutse- len. De relatie met de orde van het Gulden Vlies, in 1430 door dezelfde hertog Phi- lips ingesteld, ligt voor de hand.³⁸

Na dit spel is het de beurt aan de voorbereiding tot het eigenlijke hoogtepunt van het banket: de eed op de Fazant. Het voorspel begint als een reusachtige "Turk" de zaal binnenkomt, met in zijn ene hand een wapen en met de andere een olifant bin- nenvoerend. In een toren, vastgemaakt op de rug van een olifant, zit een als dame verklede man: Olivier de la Marche. Dit alles lijkt een allegorie, een rollenspel waarbij Olivier de la Marche als de Heilige Moeder Kerk, onder het juk van de Tur- ken, een weeklacht laat horen voor het verzamelde Westerse riddersdom.

Nadat de Heilige Moeder Kerk in een lange klaagzang de hertog zelf, "zoon van de kerk en broeder van haar kinderen", de andere prinsen, "machtig en geëerd", en speciaal ook de ridders van het Gulden Vlies eraan heeft herinnerd hun heilige taak niet te vergeten, eindigt ze deze weeklacht met een dwingende bede:

"Dus voor de liefde van God in de eerste plaats,
En ten gunste van de erenaam [eer] en de adel,
Ik verzoek u dringend en vastberaden,
Mijn geliefde zoon, om mijn herstel
En gij, heren, om elke welwillendheid
Overal ga ik heen, want mijn werk dringt.
Mijn erbarmelijk lot, helaas, dat men mij niet vergeet.
Met zulk een verwachting moge God u een goed leven schenken".³⁹

Nadat de Kerk haar oproep gedaan had was het tijd voor de ceremoniën rond de eigenlijke gelofte-afleggingen. Daartoe betraden wapenofficieren en de belangrijkste onder hen, de Wapenkoning van het Gulden Vlies, de zaal; de laatste geflankeerd door twee jonkvrouwen.⁴⁰ De Wapenkoning droeg een levende (?) fazant, voorzien van een halsband met edelstenen, die hij tot voor Philips bracht.

Anoniem, "Portret van Philips de Goede".
Kopie naar Rogier van der Weyden (?),
tweede helft 15de eeuw. Brugge, Groeninge
museum (Foto: Copyright A.C.L., Brussel).

Vervolgens werd door hem uitgelegd waartoe dit alles diende, waarbij hij refereerde aan het verleden toen het gewoonte was om bij voorname gelegenheden "een pauw of enig andere edele vogel" aan te bieden en daarop nuttige en duurzame geloften af te leggen.⁴¹ Het vervolg van deze plechtigheid bestond uit het voorlezen van de gelofte der Hertog, opgeschreven en de Wapenkoning overhandigd:

"Ik beloof plechtig voor God, mijn schepper, in de eerste plaats, en voor de zeer glorieuze Maagd, zijn moeder en vervolgens aan de dames en op de Fazant, dat, als het de zeer christelijke en zegenrijke prins, [mijn] heer de Koning [van Frankrijk] behaagt te ondernemen en zijn lichaam bloot te stellen voor de verdediging van het christelijk geloof en om weerstand te bieden aan een verfoeilijk overwicht van de Grote-Turk der ongelovigen, en als ik geen hinder ondervind van mijn li-

chaam, [dan] zal ik hem dienen in eigen persoon en met mijn macht op voornoemde reis, zo goed als God mij met zijn genade zal schenken".⁴²

Aldus het begin van een breedvoerige gelofte in de kroniek, de aanvang van een lange serie van meer dan honderd geloften, sommige eenvoudig, andere gewichtig, maar alle in wezen met dezelfde strekking.⁴³ Kort na de eed van de hertog⁴⁴ treffen we die van graaf Jacob I van Horne aan:

"Ik beloof plechtig bij God, de dames en de fazant dat, alhoewel ik het graafschap Horne verkregen heb van drie Heren, te weten de keizer [Frederik III] de heer van Gelre [Arnold van Egmond] en de heer [Prins-Bisschop] van Luik daarmee meerdere andere heerlijkheden van het koninkrijk Frankrijk; [Ik], iedere keer als mijn zeer geduchte Heer, de Hertog van Bourgondië zelf naar de Turken en de andere ongelovigen gaat, persoonlijk met hem zal meegaan. En ik dien hem liever dan diegenen van wie ik mijn bezittingen verkregen heb en waarvan ik de naam draag".⁴⁵

Een klap in het gezicht van zijn leenheren, zo lijkt deze eed van Jacob wel. De graaf moet er veel aan zijn gelegen om zijn relatie met de hertog zo gunstig mogelijk te willen houden. Mogelijk ook wilde hij te midden van dit gezelschap de nodige aandacht trekken⁴⁶. Hij was namelijk niet de enige, die een dergelijke overmoedige, blufferige, soms voor ons ridicule eed aflegde.

De heer van Pons en Poictou beloofde dat hij voor het komend half jaar "15 dagen lang niet in een stad zou verblijven" totdat hij "lijf aan lijf" een Saraceen van voor-

noemde Grote-Turk zou hebben verslagen en daarbij nog voor de "eer van Onze-Vrouwe", niet op 's zaterdags in bed zou slapen totdat hij daarin geslaagd was.⁴⁷ Een ander zou geen wijn drinken totdat hij bloed van zijn eerste slachtoffer had gedronken.⁴⁸ De wens om zich te onderscheiden en een persoonlijk offer te maken bij deze collectieve onderneming, mogelijk ook daarmee de hertog wel te gevallen alsook de invloed van het ceremonieel, de overdadige pracht en de drank mogen vele van deze doldrieste uitspraken verklaren.

Bijna alle edelen konden hun eed echter niet onmiddellijk aan hun disgenoten kenbaar maken. Slechts een klein groepje buiten de hertog, daaronder o.a. Karel, graaf van Charolais en de Grote Bastaard van Bourgondië, was het gegund hun gelofte mondeling uit te spreken. Of Jacob tot die groep behoorde is niet helemaal duidelijk, Philips behoorde er nagenoeg zeker niet toe.⁴⁹

Na enkele geloften brak Philips de Goede de ceremonie af en maakte via de Wapenkoning bekend dat de overige aanwezigen hun eed de volgende dag op papier dienden te zetten, "gelijk zij die hadden afgelegd in zijn aanwezigheid" en deze vervolgens de Wapenkoning dienden te overhandigen.⁵⁰ Nu de intentie duidelijk was, kon het feest weer doorgang vinden: het afleggen van de vele geloften zou veel te lang gaan duren. Mannen met brandende toortsen betraden de zaal, gevolgd door een dertiental dames. Zij personifieerden de Gratie Gods en de Twaalf Deugden, waaronder het Geloof, de Hoop en de Liefde, te herkennen aan bordjes die ze met zich meedroegen en waarop hun naam vermeld stond.

Nadat elke Deugd haar boodschap had voorgelezen, en aldus de voorwaarden voor een goede afloop van de onderneming waren duidelijk gemaakt, volgde het slotbal dat tot diep in de nacht duurde.

Het resultaat van dit alles: al de mooie geloften ten spijt kwam het niet tot een kruistocht. Weliswaar ging Philips de Goede kort na het feest nog naar Regensburg voor een ontmoeting met Frederik III, keizer van het Duitse Rijk, maar deze liet verstek gaan.⁵¹

In hoeverre waren de bedoelingen, zo plechtig voorgedragen tijdens het banket, oprecht gemeend?⁵² Het bezoek aan Regensburg en de opdracht om ook edelen die niet in Rijsel aanwezig waren alsnog een gelofte te laten afleggen,⁵³ wijzen op de oprechte bedoelingen van de hertog. Ook de wens alles duidelijk op papier vast te leggen moge deze veronderstelling verstevigen. Men neemt heden daarom algemeen

Atelier Rogier van der Weyden, "Portret van Karel de Stoute", ca. 1460. Berlijn, Gemäldegalerie der Staatliche Museen (Foto uit: M.J. Friedländer, "Rogier van der Weyden and the Master of Flémalle", Leiden-Brussel 1967).

aan dat de hertog wel voelde voor een dergelijke onderneming. En de vele edelen waaronder Jacob en Philips? Velen zullen meegesleept zijn door de schittering van het feest en niemand wilde dáár uit de toon vallen. In vele geloften kwam (net als overigens bij die van de hertog) menig "indien" voor, zodat het nakomen van de eed meer afhing van de bereidheid van een ander dan van die van de persoon zelf. Men kon gemakkelijk van de consequentie van zijn eed afkomen. Bij vele edelen mag men dan misschien niet twijfelen aan de oprechtheid van hun bedoeling, maar voor velen zal op dat moment de mond wellicht moediger zijn geweest dan het hart.

Komen we tot slot nog kort terug op het schilderij. Buiten de hierboven genoemde gegevens is er weinig concreets over te zeggen. De naam van de maker laat zich nauwelijks achterhalen, noch is er een aanwijzing omtrent de omgeving waarin we het ontstaan van het werk zouden kunnen plaatsen.

Ook naar de reden voor de opdracht voor zulk een schilderij valt slechts te gissen. Wie was de opdrachtgever? Voor de hand ligt dat het werk een herinnering, eventueel als een "bewijs" voor deelname aan het banket gold. In dat opzicht komt dan slechts één van de genoemde personen op het schilderij in aanmerking. Voor een opdracht van een vorst als Philips de Goede lijkt mij de uitvoering wat te summier⁵⁴ en men zou daarom kunnen denken aan een der minder voorname lieden: Jacob van Luxemburg of zelfs Philips van Horne. Helaas is te weinig bekend over vroegere bezitters om hier verder dan een veronderstelling te komen; ook de vraag waarom deze personen zijn afgebeeld -hun onderlinge relatie- blijft mede daardoor onbeantwoord.

Opmerkelijk is verder dat de inscriptie in de tekstkolom links de datum van 18 februari aangeeft en niet de 17e, de dag van het Fazantenfeest. Betreft het hier een vergissing of een ander, tweede feest? Het opschrift wijst er wel op dat het feest georganiseerd werd door de graaf van Etampes voor Philips de Goede. Dit wekt weliswaar de indruk van een tweede feest, doch dit zou wel een zeer snel vervolg zijn (en de geloften moesten die dag binnenkomen). Bovendien is er sprake van dat op dat feest de geloften werden afgelegd zodat hiermee wederom naar het feest van de 17e verwezen wordt. Te denken valt daarom aan een vergissing van de schilder.

Bekijken we tenslotte nogmaals de voorstelling, de mannen met de fakkels, de muzikanten en de dansende paren, dan kan men dit met enige reserve zien als een afbeelding van het slot van het feest.

Noten

Met dank aan Drs. C.F.G. Heuwerjans, zonder wiens medewerking bij het vertalen van de oud-Franse tekst dit artikel niet geschreven had kunnen worden.

1. *Liber Recommendationis conventus Werthensis*, handschrift, Utrecht, Provinciaal Archief Minderbroeders Nederland, inv. nr. H. Weert vóór 1853-3. Het gemeentearchief Weert is in bezit van de tekst op microfiche. Een transcriptie van het handschrift is te vinden in: WELY, D.VAN. *Liber Recommendationis Conventus Werthensis O.F.M.* Weert, 1961.
2. *Liber Recommendationis*, folio 16 r°. Zie ook: WELY. *Liber Recommendationis*, 33; en: *500 jaar Jacob van Horne*. Cat. Tent. Museum voor Religieuze Kunst "Jacob van Horne", Weert, 1988, 35-37, cat. nr. 50, afb. 16.
De latijnse tekst luidt als volgt: "Obijt venerabilis pater frater Jacobus de hoerne [sacerdos] quondam huius terrae hornensis comes inclitus/ et huius Conventus fundator pius postea frater minor de observantia Anno domini millesimo/quadringentesimo octuagesimo octavo mensis maij die secunda [sepultus ante summum altare]".
De tussen haakjes gelegen passages zijn van een latere datum.
3. Een afbeelding werd aangetroffen in: BLOK, D.P. e.a. (Ed.). *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, deel IV. Haarlem, 1980, 190.

4. De basis-biografie van Jacob van Horne is ondanks de ouderdom nog altijd: POMPEN, A. Jacob de Eerste, graaf van Horne, in: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans la Duché de Limbourg*, 40 (1940)3-211, aldaar 61-70.
5. *500 Jaar Jacob van Horne*. Cat. tent. Weert 1988.
6. POMPEN, Jacob de Eerste, 61-74: vermeldt de voornaamste details betreffende Jacobs deelname aan het feest. Hij gaat echter niet in op het verloop ervan.
7. Voor deze en de volgende gegevens van het schilderij: THIEL, P.J.J. VAN e.a. *All the paintings of the Rijksmuseum in Amsterdam. A complete illustrated catalogue*. Amsterdam-Maarssen, 1976, 639, inv. nr. A 4212.
8. Het is moeilijk uit te maken in hoeverre een verouderde vernislaag hier debet aan is.
9. De eigenlijke inscriptie, in het Frans opgesteld, luidt:
"BANQUET FAIT/A LILLE LE 18/FEVRIER 1454/SOUS LA DIREC:TION DU COTE/
D'ESTAMPES/POUR LE BON/DUC PHILIPPE/DE BOURGOGUE/ET ISABELLE/DE
PORTUGAL/SA FEMME; OU/SE FIRENT LES/VOEUX POUR/RECONQUERIRELA/TER-
RE SAINTE".
10. Voor informatie over de afgebeelde personen, alsook over het feest werden de volgende boeken geraadpleegd:
CARTELLIERI, O. *La Cour des Ducs de Bourgogne*. Parijs, 1946.
VAUGHAN, R. *Philip the Good. The Apogee of Burgundy*. London-Harlow, 1970.
HUIZINGA, J. *Herfstij der Middeleeuwen. Studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden*. Groningen, 1975 13e druk.
VAUGHAN, R. *De Bourgondiërs*. Bussum, 1976.
11. Van PHLES heb ik de juiste transcriptie niet kunnen achterhalen, misschien moet aan "PHILLES" gedacht worden. Hier kan echter gezien het gebruik van dezelfde afkorting als bij Philips de Goede slechts sprake zijn van de eigennaam Philips.
12. FRESNE DE BEAUCOURT, G. DU (Ed). *Chronique de Mathieu d'Escouchy*. Parijs, 1863-1864. 3 dln.
Het verslag van het Fazantenfeest bevindt zich in deel II (1863), 116 e.v. Naast dit verslag is er nog dat van Olivier de la Marche en een manuscript, omschreven als "BALUZE 10319"³ⁿ.
Naar alle waarschijnlijkheid was Mathieu d'Escouchy echter zelf niet aanwezig op het banket en bestaat zijn geschrift uit een compilatie van delen van andere verslagen. Daarbij streefde hij naar volledigheid, waardoor zijn verslag het meest uitvoerige is geworden. FRESNE DE BEAUCOURT, *Chronique*. 116-117 noot 1: "c'est enfin que sa relation est la plus complète que l'on possède, et que seule elle donne textuellement et intégralement tous les voeux qui ont été prononcés". Vgl. ook POMPEN. Jacob de Eerste, 68 noot 3.
13. FRESNE DE BEAUCOURT. *Chronique*, II.182.
14. Plaatsen gesitueerd in huidig Frans-Vlaanderen.
15. Voor gegevens over Philips en deze tak van het geslacht van Horne:
GOETHALS, M.F.V. *Histoire généalogique de la maison de Hornes*. Brussel, 1848, 223 e.v.
HILL, W. VAN. het geslacht van Horne en Frans Vlaanderen, in: PUTTE G. VAN DE (Ed). *Horne-jaarboek*. Prinsdom Overijse, 1977, 187-192. (Heemkundig jaarboek III Beierij van Yse).
16. DEK. A.W.E. Genealogische tabellen bij de geschiedenis der Nederlanden, deel 2, in: *Spiegel der Historie* 1 (1966) 22-25.
17. DEK. Genealogische tabellen. 24.
WINKELMOLEN, S.H. *Budel en Cranendonk. Voorheen en thans*. Budel, [1960], 56: geeft het jaartal 1456.
18. GOETHALS. *Histoire généalogique*. 227: geeft een transcriptie van deze akte.
19. POMPEN. Jacob de Eerste. 73-74. Zie ook: WELY, D. VAN. De memorie-tafel ter nagedachtenis van Gravin Johanna van Meurs (†1461), in: *De Maasgouw* 80 (1961) 129-138. Aldaar 138 noot 4.
20. GOETHALS. *Histoire généalogique*. 228.
21. Een der onderliggende thema's van HUIZINGA, *Herfstij* (zie noot 9) waarvan de 1e druk al in 1919 verscheen. Huizinga typeerde het hoffeest ondermeer als volgt (262-263):
"[Het feest] wilde de droom van het heroïsche leven tot het uiterste verbeelden. Hier nu brak de stijl. Die ganse toestel van ridderlijke fantazie en staatsie was niet meer van echt leven vervuld. Het was alles teveel litteratuur geworden, een voze renaissance en een ijdele conventie. De overlading met staatsie en etikette moest het innerlijk verval van de levensvorm bedekken. De ridderlijke gedachte der vijftiende eeuw zwelgt in een romantiek, die door en door hol en versleten is. Dat was de bron, waaruit het hoffeest de fantazie voor zijn vertoningen en verbeeldingen putten moest".
22. HUIZINGA. *Herfstij*. 262.
23. VAUGHAN. *Philip the Good*. 142.
24. HUIZINGA. *Herfstij*. 263

- 25 VAUGHAN. *Philip the Good*. 296-297. Frederik III, alhoewel als keizer van het Duitse of Heilige Roomse Rijk daartoe eerder verplicht, toonde weinig interesse.
- 26 Een samenvatting van het totale feest geeft CARTELLIERI, *La Cour*. 180-192. Deze schrijver geeft een uitgebreide literatuurroep met betrekking tot het Fazantenfeest.
- 27 Geciteerd in HUIZINGA. *Herfstij*. 263: "[Pour ce que] grandes et honorables oeuvres desirent loingtaine renommée et perpétuelle mémoire".
- 28 FRESNE DE BEAUCOURT. *Chronique*, II. 117: "aveuc la declaracion des veulx pour aler en Turquie, qui y furent fais, tant par ledit duc de Bourgoingne, le comte de Charolais, son filz, comme autres princes, barons et grans seigneurs, aveuc plusieurs chevalliers et escuiers de grant auctorité, selon ce que je en peux veoir, et avoir rettenu de mon petit entendement."
Men bedenke wel dat het slot van deze tekst mogelijk een vaste formule is; hijzelf was niet op het feest. Zie noot 12.
- 29 FRESNE DE BEAUCOURT. *Chronique*, II. 131: "La salle fut grande et sepacieuse qui fut tendue de tapisserie moult belle, en laquelle estoit la vie et mistère d'Herculez, moult richement et bien parée".
- 30 FRESNE DE BEAUCOURT. *Chronique*, II. 135-136.
- 31 Voor de beschrijving van de kraak: FRESNE DE BEAUCOURT. *Chronique*, II. 132; voor die van de fontein: aldaar 133.
- 32 De Franse tekst gaat als volgt: "ung personnage d'un homme qui d'une perche battoit ung buisson plain de petis oyseaux; et prez d'eux, en ung vergier clos de trailles de rosiers, moult bien fait, avoit ung chevallier et une dame assiz à table, qui mengoient les oisillons; dont l'un battoit le buisson, et monstroit ladictte dame au doict qui se travailloit et perdoit son temps." BEAUCOURT, *Chronique*, II. 135.
Naar alle waarschijnlijkheid is dit *entremet* een visualisering van een spreekwoord: Vous batés les buissons dont un autre prend les oysillons; letterlijk vertaald als: Gij slaat op de struiken, terwijl een ander de vogels grijpt. Hetgeen zoveel wil zeggen als: nutteloze arbeid verrichten, zich inspannen terwijl een ander de vruchten ervan plukt. Zie CARTELLIERI. *La Cour*. 184. Deze geeft enkele voorbeelden van dergelijke *entremets*, die teruggaan op een spreekwoord of gezegde.
- 33 CARTELLIERI. *La Cour*. 335 noot 15.
- 34 FRESNE DE BEAUCOURT. *Chronique*, II. 132: "Le second fut ung petit enfant tout nud sur une roche, qui pissoit eauce rose continuellement."
- 35 FRESNE DE BEAUCOURT. *Chronique*, II. 132 en 133-134.
- 36 Voor de bezetting der tafels: FRESNE DE BEAUCOURT. *Chronique*, II. 140-141.
- 37 FRESNE DE BEAUCOURT. *Chronique*, II. 141. d'Escouchy vermeldt abusievelijk de naam "comte de Hernes", la Marche vermeldt diens naam niet.
- 38 Onder het gezelschap bevonden zich vele Ridder van de Gulden Vlies. Jacob I noch Philips waren op dat moment met deze orde onderscheiden.
Eerst Jacobs kleinzoon, Jacob III, zou in 1505 als eerste van de van Hornes deze eer te beurt vallen. Zie: POMPEN. *Jacob de Eerste*. 61.
Ook: KLEINTJES J. Register van alle de Ridder van de orde van Den Gulden Vlies..., in: *Limburg's Jaarboek*, 13 (1907) 86-99.
- 39 FRESNE DE BEAUCOURT. *Chronique*, II. 158-159:
"Donc en amour de Dieu premièrement,
En en faveur de nom et de noblesse,
Je te requier acertes et fermement,
Mon amé filz, pour mon recouvrement,
Et vous, seigneurs, pour toute gentillesse,
Par tout m'en voy, car mon oevre me presse.
Mon fait piteux, hellas! qu'on ne m'oublie.
Soubz tel espoir Dieu vous doint bonne vie."
- 40 (Wapen) herauten waren in de late Middeleeuwen personen die belast waren met de zorg voor het ceremonieel aan de hoven en bij de toernooien. De wapenheraut met de hoogste graad heette de Wapenkoning.
Voor de Bourgondische staatsinstellingen naast in noot 10 geciteerde literatuur ook: ROMPAEY J. VAN. De Bourgondische staatsinstellingen in: BLOK. *Algemene Geschiedenis*, IV. 136-155. (Zie noot 3).
- 41 FRESNE DE BEAUCOURT. *Chronique*, II. 160. Hier als volgt: "on presente [...] paon ou aultre quelque noble oisel, pour faire veux utiles et vallables".
Zie voor de tekst van deze eed ook: POMPEN. *Jacob de Eerste*. 68.
- 42 FRESNE DE BEAUCOURT. *Chronique*, II. 160-161:
"Je veue a Dieu, mon createur, tout premièrement, et à la très-glorieuse Vierge, sa mère, et en apprez aux dames et au faisant, que se le plaisir du très-crestien et très-victorieux prince, monseigneur le

Roy, est de entreprenre et expozer son corps pour la deffence de la Foy crestienne et resister à la dampnable emprinse du Grant-Turcq des infideles, et lors se je n'ay lealle ensoinne de mon corps, je le serviray en ma personne de ma puissance, audit saint voyage, le mieulx que Dieu me donra sa grace."

Voor de totale eed: FRESNE DE BEAUCOURT. *Chronique*, II. 160-162.

43 Vgl. CARTELLIERI. *La Cour*. 191-192.

44 FRESNE DE BEAUCOURT. *Chronique*, II. 164; CARTELLIERI. *La Cour*. 190.

De volgorde van het afleggen van de geloften, verschilt bij d'Escouchy en de la Marche. De eerste verontschuldigt zich (164) voor het feit dat hij "par ignoranc et peu savoir" niet de juiste volgorde geeft. De la Marche daarentegen geeft wellicht de correcte, doch slechts een deel van de geloften. Noch die van Jacob noch die van Philips worden vermeld. Zie noot 12.

45 FRESNE DE BEAUCOURT. *Chronique*, II. 169-170:

"Je veue à Dieu, aux dames et au faisant, que jassoit ce que je tienge la comté de Heurnes de trois seigneurs, assavoir de l'empereur, monseigneur de Jelre, et de monseigneur de Liège, et avec ce plusieurs autres seignouris du Royaume de France, toutes voyes se mon très redoubté seigneur, monseigneur le duc de Bourgoigne, va mesmes sur les Turquois et infidelles de la Foy, je yray avec lui en personne; et l'ayme mieux à servir que ceulx de qui je tiengz mes terres dont je porte le nom."

Deze tekst ook bij POMPEN, Jacob de Eerste. 69.

46 Jacobs afwijzing van zijn eigen leenheren was dusdanig opvallend dat ook Cartellieri haar speciaal aanhaalt om invloed en aanzien van het Bourgondische hof te illustreren: CARTELLIERI. *La Cour*. 27.

Vgl. over Jacobs mogelijke intenties: POMPEN. Jacob de Eerste. 70.

47 FRESNE DE BEAUCOURT. *Chronique*, II. 166: "que dedens demy an prochain venant, ne sejourneray en ville quinze jours passez, jusques à tant que corps à corps j'aye combatter ung Sarrazin d'icellui Turq, [...] de quoy, pour l'onneur d'icelle [Onze Vrouw], ne coucheray en lit formais le samedi, jusques j'aye fait et acomply." Zie ook: VAUGHAN. *Philip the Good*. 298.

48 VAUGHAN. *Philip the Good*. 298: geeft nog enkele andere voorbeelden.

49 Zie noot 44.

50 FRESNE DE BEAUCOURT. *Chronique*, II. 164.

51 Voor de reis en het afwezig zijn van Frederik: o.a. VAUGHAN. *Philip the Good*. 296-297.

52 Wat betreft de intenties: VAUGHAN. *Philip the Good*. 297-299; uitgebreid hierover CARTELLIERI. *La Cour*. 192-195; en ook POMPEN. Jacob de Eerste. 70

53 O.a. te Arras op 15 maart door de graaf van Etampes. CARTELLIERI. *La Cour*. 192

54 Onder het patronage van Philips de Goede bevonden zich schilders als Jan van Eyck en Rogier van der Weyden. Zie hierover o.a. VAUGHAN. *Philip the Good*. 153-155.